

Київський національний університет
імені Тараса Шевченка

Факультет соціології та психології

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СОЦІОЛОГІЇ, ПСИХОЛОГІЇ, ПЕДАГОГІКИ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

ВИПУСК 7
КИЇВ - 2006

Відповідальний редактор	В.Б.Євтух, чл.-кор. НАН України, д-р іст. наук, проф.
Редакційна колегія	Ю.І. Яковенко, д-р соціол.наук, проф. (заст.відп.ред.); Л.Ф. Бурлачук, чл.-кор. АПН України, д-р психол.наук, проф. (заст.відп.ред.); М.П. Лещенко, д-р пед.наук, проф. (заст.відп.ред.); Рудоміно-Дусятська О.В., канд. психол.наук, доц. (відп. секр.); Бібік Н.М., чл.-кор. АПН України, д-р пед.наук, проф.; Вишняк О.І., д-р соціол.наук; Волович В.І., д-р філос.наук, проф.; Горбачик А.П. канд. фіз.-мат. наук, доц.; Губерський Л.В., акад. НАН України, д-р філос. наук, проф.; Калашник Н.Г., д-р пед.наук; Корнєв М.Н., канд. філос. наук, доц.; Кравчук С.Л., канд. психол. наук, асист., Кузьменко Н.М., канд. пед. наук, доц.; Максименко С.Д. , акад. АПН України, д-р психол.наук, проф.; Малес Л.В., канд. соціол. наук, асист., Паламар Л.М., д-р пед.наук, проф.; Плахотник О.В., д-р пед.наук, проф.; Ручка А.О., д-р філос.наук, проф.; Тарасенко В.І., д-р соціол.наук, проф.; Титаренко Т.М., д-р психол.наук, проф.; Трофімов Ю.Л., чл.-кор. АПН України; д-р психол.наук, проф.; Фомічова В.М., канд. психол. наук, доц.; Хижняк Л.М. д-р соціол.наук, проф.;Чепак В.В., канд. соціол.наук, доц.; Чугаєвський В.Г., канд. пед. наук, доц.; Швалб Ю.М., д-р психол. наук, проф.
Адреса редколегії	02017, Київ-117, вул. Володимирська, 60, кафедра загальної та інженерної психології, тел. (38044) 239 3225

*Рекомендовано до друку
Вченою радою факультету соціології та психології
(протокол №6 від 25 січня 2006 року)*

Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки: Збірник наукових праць. – К.: Фенікс, 2006. – Вип. 7. – 173 с.

У збірниках наведено результати теоретичних, прикладних та науково-експериментальних досліджень з актуальних питань соціології, психології, педагогіки та соціальної роботи.

Для науковців, викладачів, соціальних працівників, практичних психологів, студентів.

Ussue deals with the results of theoretical, empirical and scientific-experimental researches in the actual problems of sociology, psychology, pedagogic and social work.

It is of interest to scientists, teachers, social workers, psychologists-practitioners and students.

© Факультет соціології та психології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, 2006

1997. – 349с. 6. Ронгинская Т.И. Синдром выгорания в социальных профессиях // Психологический журнал. – 2002. – Т. 23, №3. – С.85-95. 7. Синдром „професійного вигорання” та професійна кар’єра працівників освітніх організацій: гендерні аспекти: Навч. посіб. Для студентів вищ. навч. закл. та слухачів ін-тів післядиплом. освіти / За наук. ред. С.Д.Максименка, Л.М.Карамушки, Т.В.Зайчикової. – К.: Міленіум, 2004.

Корнієнко О., канд. психол. наук

ПРОБЛЕМА ПСИХОСОМАТИЧНОГО ЗДОРОВ’Я В ПРАЦЯХ ДАВНЬОРИМСЬКИХ ТА АРАБСЬКИХ МИСЛИТЕЛІВ

Автор розкриває недостатньо висвітлену проблему „хвороби”, „здоров’я”, „проміжного стану між здоров’ям та хворобою” в онто-філогенетичному розвитку людей різного віку за часів існування давньоримської та арабської цивілізації. Описаний динамічний взаємопов’язаний розвиток ідей, оригінальних гіпотез вищезгаданих вчених, які є актуальними для подальшого вирішення проблеми – розробки теоретико-прикладних аспектів науки про психосоматичне здоров’я та методів його підтримання у системі безпеки життєдіяльності сучасної людини. Дана стаття є логічним продовженням висвітлених думок попередньої публікації автора.

Korniienko O.

THE PSYCHOSOMATIC HEALTH PROBLEM IN ANCIENT ROMANS' AND ARABS' WORKS

The author has been studied the problem of “health”, “illness” and “psychosomatic boundary health-illness state” for individual and evolutionary different aged people's development during Romans and Arabs civilizations existence. The dynamics of interconnected ideas' development is described, as well as original hypotheses of Romanic and Arabic thinkers, which are important for subsequent problem-solving – development of the theory and applied aspects of science about psychosomatic health and methods of its supporting in a system of people's vital activity security. This article is a logical continuation of former author's work.

Актуальність проблеми. Проблема осмислення ґрунтовних теоретико-методологічних напрацювань давньоримських та арабських вчених: медиків, філософів, стосовно деяких складових частин структури безпеки життєдіяльності людей на прикладі - духовного, психічного, фізичного здоров’я та методів його підтримання, розвитку на індивідуально-психологічному рівні є одним із важливих завдань як загальної, так і медичної психології. За останні два десятиліття сучасні вчені, представники природничих та гуманітарних наук активно досліджують проблему людського фактору та умови його існування з урахуванням швидкоплинних змін оточуючого середовища. Загальновідомими факторами негативного впливу на безпеку життєдіяльності людини є загалом різні групи факторів, ендогенного та екзогенного впливу, природні та техногенні катастрофи, на шкоду ролі самої людини з її складним, досить часто непередбаченим психологічним станом, індивідуально-психологічними особливостями, мотивами, потребами, ціннісними орієнтаціями. Сучасне людство у структурі світової глобалістики навчилося у більшій мірі освоювати оточуючий світ, заради задоволення власних егоїстичних потреб, забуваючи досить часто про свій духовний світ та його удосконалення. Одним із актуальних складових компонентів духовного світу особистості є стан психосоматичного здоров’я людей різних вікових категорій, про що досить переконливо писали сучасні зарубіжні та вітчизняні вчені В.Франкл, Е.Фром та ін [3, 5, 6].

Досить ґрунтовні огляди розвитку давньоримської та арабської психологічно-філософської думки представлені в працях відомих вчених В.А Роменця М.Г., Ярошевського, С.Я. Чікіна [4,7,8] та їх послідовників. На думку М.Г.Ярошевського за часів давньоримського періоду загалом зупинилось дослідження проблем природи та людини. Відчувалося засилля релігійних спекуляцій та містичних, поглядів, котрі замінили дослідницьке вивчення організму людини та його психічної діяльності періоду античності. Антична трактовка душі була не прийнятною для нової ідеології за багатьма причинами. Давньоримська ментальність, реалізуючи задачу соціально-економічного пригноблення людей, підпорядковувала їх земну поведінку ірреальним цілям. Особистість та її „Я” співвідносилось з поту стороннім світом, у спілкуванні з яким вбачався сенс існування людини. Античність, наприклад, виробила три головних способи пояснення психіки - за джерело та основу душі приймалися або процеси фізичного світу, біологічна організація, чи сфера духовно-культурних цінностей втілена у сприймаємих предметах.

На сьогоднішній день дані теоретико-методологічні розробки є цінним фундаментом загально-психологічного знання на основі якого продовжують розвиватися інші напрямки та галузі психології.

На нашу думку, недостатньо висвітленими залишилися питання духовного, психічного та фізичного здоров'я у працях сучасних вчених з історії психології, медицини та філософії. Нажаль, не продовжується досліджуватися проблема психології та філософії здоров'я та умов його удосконалення у працях сучасних фахівців: медиків, психологів, філософів, педагогів, не дивлячись на ґрунтовні напрацювання попередників двох періодів: давньоримського та арабського.

Метою даної статті є систематизація та виділення окремих праць давньоримських та арабських лікарів-філософів про цінності духовного, психічного, фізичного здоров'я та умов його розвитку, підтримання з урахуванням індивідуально-психологічних особливостей людей різного віку.

Завданнями даної статі, є дослідження окремих розділів оригінальних праць давньоримських та арабських мислителів, лікарів-філософів і динаміки їх поглядів стосовно критеріїв духовного, психічного та фізичного здоров'я людей різного віку з перспективою урахування у сучасних теоретико-методологічних концепціях.

Після давньогрецьких учених значний внесок у розвиток знань про природу, навколишній світ та місце людини в ньому зробили вчені Давнього Риму на межі старої і нової ери.

1. АВЛ КОРНЕЛІЙ ЦЕЛЬС (І ст. до н.е.), римський лікар і мислитель, був всебічно розвиненою людиною, добре розбирався в різних галузях знань: філософії, медицині, юриспруденції, риториці, військовій справі тощо. Цельса, без сумніву, можна віднести до енциклопедистів, про це свідчить його багатогранна праця "Мистецтва", в якій спеціальний розділ присвячено медицині. Цей розділ він написав у віці майже 50 років.

Авл Корнелій Цельс був рабовласником. Значні зміни, що відбувалися в рабовласницькому суспільстві, призвели до того, що рабів ставало все менше та коштували вони дуже дорого. Цельс створив лікарський посібник для рабовласників, де містилися поради щодо збереження здоров'я рабів та надання їм першої медичної допомоги. Він зміг зробити це завдяки тому, що здобув необхідні медичні знання, навчаючись у грецьких лікарів, які проживали в Римі. Медична школа (Schola medicorum) та валетудинаріум (лікарня для рабів) стали для нього своєрідним університетом медичних знань. Великою заслугою

Цельса є те, що він у трактаті "Про медицину" (VI–XIII книги) зібрав накопичені на той час медичні знання, і це на сьогодні є єдиним джерелом достовірної інформації про професійну практику тогочасних лікарів.

У працях Цельса наведено відомості про гігієну та дієтетику, приділено значну увагу індивідуальному підходу до лікування хворих. Він підкреслював значущість праці в житті людини, зазначаючи, що "неробство прискорює старість, праця ж продовжує нашу молодість". Важливим чинником збереження здоров'я Цельс вважав загартовування: "У холодній воді зцілення, попередження захворювань, вона зміцнює тіло та зберігає бадьорість духу" [цит.1].

2. МАРК ТУЛІЙ ЦИЦЕРОН (106–43 рр. до н.е.) за освітою не був лікарем. Це відомий державний діяч, теоретик з риторики та філософії, видатний оратор, трибун у Римській республіці. Відомий навіть такий факт, що 44 р. до н.е., коли було вбито Юлія Цезаря, він фактично очолив республіку.

Цицерон пройшов хорошу наукову школу, його навчали різні учителі, і кожен з них не поступався знаннями іншим. Його світогляд становить значний інтерес для психології, оскільки у своїх творах він висловлював думки про психіку людини та психіатрію. Крім того, його праці містять значні для того часу знання з медицини.

На думку Цицерона, щоб досягти щасливого життя, слід знати природу людини та її покликання. Погляди Цицерона дещо відрізнялися від поглядів стоїків. Він вважав, що необхідно піклуватися не тільки про душу, але й про тіло людини. Тілесні блага він ставив нижче духовних, але вище благо він вбачав в їх сукупності.

Ним було також написано твори: "Про зневагу до смерті", "Про витривалість та страждання", "Про заспокоєння скорботи", "Про інші розлади душі", "Щасливе життя створюється безкорисливою доброзичливістю", які становлять для медицини особливий інтерес. Цицерон розмірковує про зв'язок душі й тіла, про душевні розлади та їх лікування. Ці роботи підводять підсумок науковим здобуткам багатьох лікарів Давньої Греції та Риму.

Розглядаючи характерні ознаки психічно здорової людини, Цицерон наділяв її мудрістю, помірністю та розсудливістю. Звичайно, хворий втрачав ці властивості.

Крім того, Цицерон висловив думку про характер і темперамент людини. Цікавими є і його вислови про сутність психічних розладів. Психічну хворобу Цицерон розглядає не як захворювання, а як сукупність різних розладів. Природно, це тільки започатковувало класифікацію психічних захворювань. Цицерон зазначав, що при лікуванні психічних хвороб велике значення має час. Він висловив думку про те, що організм людини, можливо, має захисні механізми, призначення яких – боротьба з душевними хворобами, та результати лікування можуть проявитися тільки через певний час.

3. КЛАВДІЙ ГАЛЕН (приблизно 129–199 рр. н.е.). Діяльність римського лікаря та природознавця Клавдія Галена збігається з розквітом Римської імперії. Він народився в сім'ї заможного грецького архітектора, з ранніх років почав вивчати праці відомих філософів. Гален добре знав праці Арістотеля, Платона, а також філософів двох шкіл – стоїків та епікурейців. Про це свідчать його численні коментарі до таких праць, як трактат "Про погляди Гіппократа та Платона", коментарі до платонівського "Тімея".

Він розпочав свою медичну практику з того, що надавав першу медичну допомогу пораненим гладіаторам протягом шести років. У 164 р. вже як

досвідчений лікар Гален переїхав до Риму, де посів місце придворного лікаря при імператорі Марку Аврелії.

Гален розглядав "хворобу" як особливий стан, за якого порушується правильне змішування основних елементів та рідин організму, що у свою чергу спричинює дисбаланс функціонування різних органів. Усі ці відхилення є джерелом певних симптомів, і завдання діагностики полягає у правильному їх розпізнаванні. При лікуванні хвороб Гален широко використовував дієту та лікарські засоби. Застосовуючи останні, він спирався на розроблений ним самим принцип протилежної дії. Він вважав, що сухість можна зменшити вологою, а тепло, чи жар (підвищена температура тіла) – холодом. Детально вивчаючи анатомію та фізіологію, без яких Гален не уявляв прогресу в розвитку медицини, він розробив нові додатки до принципів дослідження людського організму. Цікавим є порівняння думок різних учених з приводу функціонування організму людини. Так, якщо до Галена вважали, що в артеріях організму тече пневма, то він перший стверджував, що в них тече кров. Гален вивчив та описав м'язову, травну та дихальну системи організму. Він завжди намагався зрозуміти відмінність у функціонуванні органів людини та тварини. Кожну частину тіла він не тільки детально описував, але й пояснював її значення. Він дуже скрупульозно описав будову кісток та м'язів на відміну від попередників, передусім Еразістрата, зробивши багато уточнень для їх опису.

Головним у наукових дослідженнях лікаря-мислителя Галена було вивчення взаємозв'язку центральної нервової та периферичної системи, над чим до нього наполегливо працювали Алкмеон, Гіппократ, Еразістрат. Він не тільки перевіряв їхні дані, але шляхом експериментів зробив багато до того не відомих медицині уточнень та доповнень. Особливо ретельно він вивчав периферичні нерви, які іннервували м'язи. Дослідження нервів дозволило Галену зробити висновок про те, що вони за своєю функціональною особливістю поділяються на три групи: ті, що йдуть до органів чуття, виконують функцію сприйняття; інші, які йдуть до м'язів, контролюють рух; останні – до внутрішніх органів і охороняють їх від ушкоджень. Звичайно, не всі отримані ним дані він пояснював та розумів правильно, але те, що він спромігся встановити, свідчить про значний прогрес у медицині Давнього Риму.

Безперечним є те, що Гален багато зробив для вивчення психології. Він прийшов до висновку, що мозок є органом мислення та відчуття. Тим самим він підтвердив здогадку, висловлену Алкмеоном та Гіппократом, і покінчив з міфом Арістотеля, який мозку відводив роль охолоджувача теплоти, яка рухається від серця.

Великий внесок Галена в науку, його активна викладацька діяльність багато в чому визначили шляхи розвитку європейської медицини на багато століть уперед. Його вчення панувало майже до епохи Відродження. За весь цей багатовіковий період утвердилося його кредо про тотожність медицини та філософії: "Найкращий лікар – водночас є й філософом".

Наступним періодом розвитку поглядів вчених на вищезгадану наукову проблему є активна діяльність арабських мислителів. За період з VIII- XIII ст., ученим-арабам були відомі наукові здобутки давньогрецьких мислителів в усіх галузях знань. Добре обізнані з давньогрецькою філософією, деякі з них були навіть її талановитими коментаторами.

У цей час успішно розвивалась і медицина, а багато з учених-медиків завдяки широті поглядів не тільки на людський організм, але і на тісний його взаємозв'язок з навколишнім світом стали відомими філософами. Це були різні

за своїми поглядами лікарі-мислителі, але майже всіх їх об'єднувало філософське розуміння фізики та логіки. У галузі медицини та психології володарем їхніх думок був Гален. Багато з них зробили значний внесок у розвиток медицини та філософії, і до цього часу вдячне людство шанує їхні імена. Досить назвати відомого медика, вченого, поета та філософа Ібн Сіну (Авіценну).

Слід зазначити, що, коли говорять про арабську, чи мусульманську, філософію, медицину, мають на увазі філософські погляди не тільки безпосередньо арабів, але й багатьох інших народів, які населяли халіфати. Серед них були перси, євреї, таджики, узбеки, азербайджанці та ін. Ібн Сіна був, наприклад, таджиком.

Високу оцінку філософії того періоду давав Гегель, зазначаючи, що арабські вчені "...піднялись за рівнем освіти та дуже швидко досягли великих успіхів в інтелектуальній культурі, значно більше, ніж західний світ... араби сприймають та культивують філософію. Тому не можна в історії філософії пройти повз філософію арабів" [цит.2].

1. ІБН СІНА (АВІЦЕННА) (980–1037 рр.). Одним з наймудріших людей середньовіччя на Сході був Абу Алі ал Хусейн ібн Абдалах ібн ал-Хасан ібн Алі Ібн Сіна, який в історію людства увійшов під латинізованим іменем Авіценна. Як учений-енциклопедист, він цікавився багатьма галузями знань, був не тільки лікарем, але й видатним природознавцем, математиком, філософом, поетом, мислителем, представником східного арістотелізму. Залишаючись прихильником ісламу, він багато зробив з поширення філософії та природничих знань серед арабів, які, у свою чергу, принесли їх у багато країн Європи. У його працях, написаних головним чином арабською мовою та частково фарсі, було відображено багате наукове надбання античних учених, перш за все Арістотеля. Його науковий доробок у різних галузях знань становить більше 420 праць.

Головними працями Авіценни є енциклопедична "Книга зцілення", присвячена філософським проблемам, і "Канон лікарської науки" (п'ять книг). Ці праці були широко відомі не тільки на Сході, але й в Європі. Їх повністю або частково перекладено на всі європейські мови. Крім того, ним написано "Книгу знань" мовою фарсі ("Данишме"), ("Книга вказівок і наставлянь"). Учення Авіценни спирається на прогресивні ідеї. На противагу закликам представників ісламської релігії вірити в магічну надприродну силу він закликав людей до вивчення навколишнього реального світу, розмаїття природи. Замість опису релігійних догм він прагнув наукового творчого дослідження думок. Ібн Сіна систематизував знання, що були накопичені в різних галузях науки.

Велике значення має його праця "Канон лікарської науки". Упродовж п'яти віків нею користувалися багато медиків. Уже в XII ст. цю книгу було перекладено Герардом з Кремони латинською мовою. 1473 р. її було видано в Милані, після чого вона багаторазово перевидавалась. За неповними даними, праці Авіценни видавалися більше 30 разів. За тісних зв'язків Київської Русі зі Сходом не дивно, що Ібн Сіну добре знали й тут. Багатотомна праця "Канон лікарської науки" по суті є медичною енциклопедією, окремі розділи присвячено описанню профілактичних заходів, спрямованих на запобігання хвороб, діагностичних заходів та безпосередньо лікуванню багатьох хвороб. У ній містяться дані з анатомії, фізіології, хірургії.

Заслугою Ібн Сіни є те, що він врахував вплив зовнішнього середовища на здоров'я людини. Завдяки своїй спостережливості за багато років до відкриття інфекційних захворювань, він геніально передбачив існування невидимих

збудників, які є причиною "лихоманки", інших інфекційних захворювань. На його думку, ці збудники захворювання передаються через воду та повітря.

Досить новаторським слід вважати його дослідницький підхід до проблеми афектів у житті людини. Древній переказ повідомляє, як Авіценні вдалося визначити душевну причину тілесного виснаження одного з юнаків. Говорячи йому деяку кількість слів, він зафіксував по зміні його пульсу, які з них провокують афект, що викликали захворювання. Можливо, це був один із перших у історії психології випадок з психодіагностики, причому, принцип на якому вона ґрунтувалася передбачає подальший „асоціативний експеримент”, „детектор брехні” та інші подібні прийоми пошуку емоційного комплексу на основі експериментально викликаних змін у вегетативній сфері.

Він також, був фундатором вікової психофізіології, детально вивчав, як фізичний розвиток організму, так і зміни його психологічних особливостей. Вирішальну роль він віддавав вихованню. Саме завдяки вихованню здійснюється за Авіценною, вплив психічного на стійку структуру організму. Почуття, що змінюють перебіг фізіологічних процесів, виникають не спонтанно, а у результаті впливу на дитину оточуючих людей. Викликаючи у ній ті чи інші почуття, дорослі формують її натуру. Ці ідеї входили до складу медичної психології Авіценни, паралельно з якою він висував філософське учення про безсмертя душі близьке до неоплатонізму, поєднане з релігією.

За значний внесок у філософію його назвали "князем філософії", в медицину – "князем лікарів".

2. АБУ БАКР бен ЗАКАРІЯ РАЗИ (864–925 рр.) був визначним вченим середньовіччя Сходу, відомим лікарем і свій накопичений досвід роботи в госпіталях Реї та Багдада узагальнив у наукових працях. Він вивчав твори античних вчених з медицини та філософії й для свого часу був вченим-енциклопедистом. Він був добре обізнаний з матеріалістичними тенденціями давньогрецьких філософів Демокрита, Емпедокла, Анаксагора. Філософія Рази – це прагнення об'єднати іранський зарванізм з теоріями давніх греків, які спиралися на матеріалістичні тенденції.

Рази написав багато праць з медицини. Але, крім медицини, він приділяв велику увагу іншим природничим наукам, а також філософії. Найбільш відома його праця "Книга всеохоплююча" ("Аль-Хаві"). Цій книзі було призначено стати медичною енциклопедією арабською мовою, оскільки вона включала існуючі на той час праці всіх античних й арабських вчених, а також спостереження та узагальнення самого автора.

Він перший описав віспу, яка викликала жах у людей, а також кір. Праці Рази користувалися значною популярністю – навіть через 350 років після його смерті 1279 р. її було перекладено латинською мовою. 1846 р. під назвою "Liber continentalis" її було видано в Європі.

Діапазон інтересів ученого у природничих науках був достатньо широким. Його цікавили питання не тільки фізики, але й астрономії, хімії (алхімії). У галузі філософії Рази, крім загальних, досліджував питання етики, теології, логіки. Усього ним було написано близько 180 праць. Проте до наших днів дійшла тільки 61 робота.

Рази вважав, що філософії належить значне місце у вивченні відносин душі й тіла. Душа перебуває у полоні матерії, посланої творцем, і прагне до звільнення. І цей складний процес може зрозуміти тільки філософія. Неподільний зв'язок душі та тіла Рази обґрунтовував тим, що тілесні страждання хворого та його

душевний стан відбиваються на обличчі і це свідчить про реальний зв'язок між душею та тілом.

Висновки. З урахуванням напрямку дослідження автора статті, а саме психосоматичне здоров'я молоді та методи його підтримання в системі безпеки життєдіяльності, особливо важливим є детальне вивчення особливостей постановки проблеми здоров'я, хвороби, проміжного стану між здоров'ям та хворобою за часів існування давньоримського та арабського суспільства.

1. На нашу думку слід звернути увагу усім зацікавленим сучасним фахівцям(медикам, психологам, соціальним працівникам) на праці Цельса у яких наведено відомості про гігієну та дієтетику, приділено значну увагу індивідуальному підходу до лікування хворих. Він підкреслював значущість праці в житті людини, зазначаючи, що "неробство прискорює старість, праця ж продовжує нашу молодість". Важливим чинником збереження здоров'я Цельс вважав загартовування: "У холодній воді зцілення, попередження захворювань, вона зміцнює тіло та зберігає бадьорість духу". На сьогоднішній день ми виступаємо свідками різного ставлення людей різного віку до власного психосоматичного здоров'я та умов його підтримання на прикладі харчування, загальної гігієни праці та відпочинку, лікуванню хворих, тощо.

2. Роздуми Марка Тулія Цицерона про сутність психічного здоров'я пересічного громадянина є безперечно актуальними і сьогодні, а саме – виділення ознак психічно здорової людини, яку він наділяв мудрістю, помірністю та розсудливістю. Звичайно, хворий втрачав ці властивості.

3. Головним у наукових дослідженнях лікаря-мислителя Галена було вивчення взаємозв'язку центральної нервової та периферичної системи, над чим до нього наполегливо працювали Алкмеон, Гіппократ, Еразістрат. Він не тільки перевіряв їхні дані, але шляхом експериментів зробив багато до того не відомих медицині уточнень та доповнень.

4. Залишається, також, не реалізований потенціал арабської медицини. Це були різні за своїми поглядами лікарі-мислителі, але майже всіх їх об'єднувало філософське розуміння фізики та логіки. У галузі медицини та психології володарем їхніх думок був Гален. Багато з них зробили значний внесок у розвиток медицини та філософії, і до цього часу вдячне людство шанує їхні імена. Досить назвати відомого медика, вченого, поета та філософа Ібн Сіну (Авіценну), на прикладі його неперевершеної книги „Канон лікарської науки”

1. Бородулин Ф.Р. История медицины.- М.,1961. 2. Гегель Г. Соч.: В 14т.-М.,1929-1958.
3. Корнієнко О.В. Безпека життєдіяльності та підтримання психосоматичного здоров'я молоді. – К.,2004. 4. Роме́нець В.А. Історія психології епохи Просвітництва. -К.,1993.
5. Фанкл В. Человек в поисках смысла: Сборник: Пер.с англ.и нем./Общ.ред. Л.Я.Гозмана и Д.А.Леонтьева; вст.ст.Д.А.Леонтьева.- М.:Прогресс, 1990.- 368с. 6. Фромм Э. Иметь или быть?: Пер. с англ./ Общ.ред.и посл.В.И.Добренев. 2-е изд.,доп.- М.:Прогресс, 1990.- 336с. 7. Чикин С.Я. Врачи-философы. М., 1990. 8. Ярошевский М.Г. История психологии. 2-е перераб. изд. - М.,1976.